

Herkül Millas'ın '1908-2008 Jön Türk Devrimi'nin Yüzüncü Yılı Uluslararası Kongre'sindeki konuşmasıdır – 28/30 Mayıs 2008. Bu metnin yayını: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü (Edit.) 100. Yılında Jön Türk Devrimi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2010.

1908 Olaylarından Yüz Yıl Sonra

Rum Milletinin Rolü Nasıl Değerlendirilir?

Giriş

Ulus-devlet öncesi bir dönemde yaşanan olayları yüz yıl sonra ele alırken bazı sorunlu yaklaşımlarla karşılaşırız.

A) Bunların bir kısmı, kavramlar karışıklığıyla ilgilidir ve 'anakronizm' kategorisine dahil edilebilir. Devrim, demokrasi, demokratik devrim, karşı devrim, ulus-devlet, ilerici hareket, vb. gibi terimler bu türdendir.

B) Başka bir sorun, ulus-devletlerinin içinde geçmişe yalnız egemen olan 'milli' bir açıdan yaklaşılmasıdır.

C) Nihayet, bir olayı yüz yıl sonra incelerken genel eğilim, gelişmeleri bir tür 'kaçınılmazlık' anlayışı ile ele alınmasıdır.

Milli tarih çerçevesinin (veya paradigmasının) egemen olduğu günümüzde olayların başka çerçevedeki anlam ve önemi genellikle ya hiç ele alınmamakta veya ikincil sayılmaktadır. Örneğin Osmanlı Devleti sınırları içindeki olaylar - bütün çevre ülke ve yörelerini etkilemekten başka - ülke içindeki bütün yurttaşların ve, Türkler dışında, bütün etnik/milli grupların da (olumlu veya olumsuz) tarihidir. Yani bu olaylara 'bir tek' milletin tarihi olarak yaklaşılması bütünün anlaşılmasında eksiklikler yaratmaktadır. Kaldı ki 'siyasi ve milli' yaklaşım, 'milliliğin' dışındaki öteki tarihi öğeleri görmezlikten gelmemize neden olabilir. Yani 1908'deki olaylar kültür, günlük yaşam, çevre, sağlık, nüfus değişiklikleri, eğitim, sanat, ekonomi, dış dünya ile ilişkiler, toplumsal psikolojinin ve yeni kimliklerin oluşması gibi bir çok alanda etkili olmuştur. Olaylara yalnız bir devlet/millet alanında ve siyasal olarak yaklaşmak sınırlı bir yaklaşımdır.

Ayrıca zaman içindeki bir seyrin başka yöne de gidebilme (başka bir sonuca varma) olasılığı ve olanağı yokmuş gibi bir yaklaşım sergilenmekte, alternatif yöne gidişler genellikle ele alınmamakta ve olayların kendileri tek gerçeklik olarak ve eleştirel olmayan bir anlayışla anlatılmaktadır. Geçmiş, bugünü bilen bizlerin açısından ve sonuçlara bakarak, bir kaçınılmazlık anlayışı içinde tek seçenek olarak ele alınmaktadır. 'Olmuşsa doğrudur, başka türlü olamazdı' totolojisi kritik düşüncüyü sınırlamaktadır.

'Rum milletinin' rolünün ve yerinin değerlendirilmesini bu sorunlara da değinerek ele alacağım. Bunu yaparken bir çok soruyu da gündeme getireceğim. Son on yıllarda 'yeni sorular sorma yöntemi' olaylara farklı açılardan bakmak, yeni yaklaşımlar sunmak anlamında da kullanılmaktadır. Yani yanıtları verilmeyen yeni (retorik) soruların anlamı yeni problematikler sunmaktır.

Kavramlar kargaşası – 1908 olayının 'türü'

Kavramlar açısından sorun, tartışılmadan, eleştirel bir yaklaşımla ele alınmadan herkes tarafından kabul edilmeyen terimlerin 1908 sürecine yakıştırılmasıdır. Örneğin, 1908 olayları bir 'devrim' miydi? Çünkü aynı olaylara bir 'iç savaş', ya da bir 'askeri darbe' de denebilir. 'Devrim'e hangi anlamlar yükleniyor? Fransız Devrimi anlamında halkın da katıldığı bir 'halk ayaklanması' söz konusu değildi herhalde. Zaten değişenler, sınıflar düzeyindeki dengeler değil, siyasi iktidar ve etnik dengeler alanındaydı. Olumlu bir 'devrim' metaforu akademik söylemde egemen olduğunda, dönemin baskıcı ve keyfi eylemleri siyasi meşruiyet kazanırken, 'devrim'e direnç de otomatik olarak 'karşı devrim'e dönüşüyor mu?

1908 süreciyle başlayan ve Osmanlı toprakları içinde yaşanan en önemli değişikliklerden biri ülke nüfusundaki etnik ve dini yapısında görülür. Böyle bir değişikliği 'sınıf' değişikliği olarak yorumlamak kuşkusuz yanlıştır. Etnik ve dini gruplarla (ya da ulusal/milli gruplarla) bir 'sınıflı' doğrudan eşitlemek ırkçı bir yaklaşım sayılır. [1] Etnik/dini gruplara önce bir bütün olarak 'burjuva' özellikler yakıştırmak ve ondan sonra 'sınıf' analizlerine başvurmak düşünülemez bir yaklaşımdır ve tarihi bir araştırma konsepti olarak pek yararlı değildir.

Yoksa 1908, İngiliz örneğindeki Oliver Cromwell (1593-1658) anlamında bir devrim midir? Yani bir yanda 'kralın' iktidarını sınırlayıp ve hele son verip 'halka' daha yakın bir tür parlamenter rejim kurarken, öte yanda 'ülke' sınırlarını güçlendirme ve genişletme çabası biçiminde bir devrim. Ancak Cromwell hareketinin kimilerince bir 'diktatörlük' olarak algılandığını da unutmamak gerekir. Ama benzerlik bulma açısından daha büyük sorun Cromwell ve 1908 hareketleri arasındaki zaman ve coğrafya farkıdır.

Yoksa 1908 Jön Türk olayı Büyük Petro (1672-1725) türü bir hareket midir? Olaya bu açıdan baktığımızda söz konusu çağdaş bir devrim yerine 'Aydın Despot' anlayışına yakın bir gelişme de görebiliriz. Bu tür gelişmelerin temsilcileri Prusya'da Büyük Frederick (1712-1786), Macaristan'da II. Joseph (1741-1790), Rusya'da II. Katerina'dır (1729-1796). Ama parlamenter rejime kapalı 'aydınlanmacı' bu hareketler ile, bir tür parlamentoya varan 'çağdaş' hareketleri, özellikle aralarındaki büyük zaman farkının da göz önüne aldığımızda, aynı kefeye koymamız kolay olmamaktadır. '1908'belki daha çok, bir geç kalmış aydın despot hareketi sayılan Mısır'daki Muhammet Ali (1768-1849) hareketine daha yakındır. İkisinin arasında, 'aydın despot' hareketleriyle olduğu gibi 130-160 yıl değil, 70-80 kadar yıl vardır. Her ikisi de Osmanlı toprakları içinde gerçekleşmiştir, her ikisi de, sonradan – bu 'sonradan' da anlamlıdır ve anakronizmi hatırlatmaktadır - milli devlet kurma hareketi olarak değerlendirilmiştir.

Bu konferansta, 20inci yüzyılda Rusya, Çin, İran gibi ülkelerdeki 'burjuva devrimlerinin'

inceleniyor olması, 1908'in de bu tür bir devrim olduğunun düşünüldüğünü gösteriyor. Ancak burjuva devrimi kavramı da sorunlu. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti içinde burjuva kavramına en yakın güçler ve kişiler 'gayri Müslimler' ile ilişkiliydi; ve 1908'de en büyük zararı onlar gördü. Bu nasıl bir burjuva devrimidir ki, en büyük fireyi burjuva sayılan gruplar veriyor? Ve bu zarar dolaylı ya da rastlantısal değildir. Planlı ve bilinçli uygulamalar sonucudur.

1908 ile burjuva hareketleri arasında bir ilişki kurulacaksa, 1908 sürecinin, Osmanlı toprakları içinde güçlenen burjuva hareketine karşı

bir süreci başlattığı yönünde olmalıdır. Çok sık kullanılan 'yerli burjuva yaratmak' söylemi ise pek aydınlatıcı olmuyor. Çünkü proje yalnız 'yaratmakla' sınırlı kalmamıştır, var olanı 'yok etmeği' de amaçlamıştır. Ülke içindeki burjuvayı yok etmeye yönelik harekete 'burjuva devrimi' demenin ötesinde daha kapsayıcı bir nitelemenin gerekli olduğuna inanıyorum.

Olaya bu soruların açısından yaklaşıldığında, 'burjuva' olarak algılanan gruplara yönelen ve bunu yaparken bir 'milli' kimliğe sarılan harekete ne demekli? Belki 1908 sürecine 'farklı etnik ve dini yapıda olan burjuvaların bir çatışması: Burjuvalar arasında iç savaş! Ya da 'burjuvaların servetine karşı yapılan bir hareket'. Bu olasılık kabul edildiğinde de burjuvalara karşı olanların sınıfsal ve siyasi yapısını belirlemek de gerek.

Bu terimler ve kullanılan kelimeler kargaşasını çözümlenmeden 'Rumlardan' söz etmek kolay ve anlamlı değildir. Ancak söz konusu terimler sorunu yalnız bir dilbilim ve bir tarihsel yorum sorunu değildir. Aynı zamanda çok karmaşık bir ulusal kimlik sorunudur. 1908 ile başlayan süreçte Ermeniler ve Rumlarla yaşanan olayların günümüzde, yani olaylardan yüz kadar yıl sonra hala siyasi gündemde olmasının nedeni bundan dolayıdır.

Kavramlar kargaşası – uluslaşma projeleri

1908 hareketinin başka bir yorumu, bu sürecin bir uluslaşma projesi olduğudur. Ama bu durumda da, hangi grubun veya grupların uluslaştığı ve bu uluslaşmadan ne anlaşıldığı konusu

gündeme gelmektedir. '1908'lerde uluslaşma' derken genellikle kastedilen, hatta kimilerince tek kastedilen Türk ulusunun durumudur. Oysa 1908'de başlayan sürecin başka 'uluslaşmalara' da ivme kazandırdığı açıktır.

1908

'den Arap, Kürt, Arnavut, Yunan, Ermeni gibi etnik grupları da etkilenmiştir. Ancak bu uluslaşma hareketleri günümüzde ve Türkiye ulus-devletinin tarihçiliğinde bir

1908

olayı olarak değil,

1908

'e rakip gelişmeler olarak algılanmaktadır. Başka türlü söylersek

1908

olayı kompartımanlaştırılarak ele alınmaktadır.

1908

süreci 'Türk uluslaşması', öteki uluslaşmalar ise 'doğal bir gelişmeye engel' olarak sunulmaktadır.

Oysa bu anlatı dar milli bir görüşü yansıtıyor. Aynı olaya, tersinden, yani başka dar milli bir açıdan bakıldığında, öteki etnik grupların uluslaşması 'doğal', Türk uluslaşması ise 'engel' olarak görülebilir. Yetersiz 'milli paradigma yaklaşımları' derken bu tür yaklaşımları kastediyorum.

Bu noktada, kavramlarla ilgili yeni tip sıkıntılar baş gösterir. 1908 sürecindeki siyasal ve kültürel olaylar, Türk tarih yazımı içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş öyküsünün, en azından ideolojik ve kültürel yanının temeli sayılır. Türklük kavramları bu dönemde ortaya çıkar ve toplumsal söylemde yer etmeye başlar. Millilikle özdeşleşen edebiyat ve bu edebiyat türlerinde yer alan milli kahramanlar ve simgeler bu dönemde ortaya çıkar.

[2]

Bir ulusun 'milli öyküsü' temel anlatı sayıldığında da öteki ulusların anlatılarının işlevi 'tamamlayıcısı' ya da 'karşıtı' olma durumunda kalır. Oysa söz konusu uluslaşma olayı bütün etnik grupları kapsayan ortak bir olaylar zinciridir. Her uluslaşma hareketi 'öteki' sayılanın karşısında rakiptir; ve her biri ancak ötekileri de göz önüne alınca anlaşılır olmaktadır. Bu süreçte birinin 'ası' ötekilerin 'ikincil' role sahip sayılması ise 'kaçınılmazlık'la desteklenen bir anakronizmle sağlanmaktadır.

Kavramlar kargaşası – kaçınılmazlık

'Kaçınılmazlık' yaklaşımının pratik sonuçları vardır. Neden/sonuç ilişkileri belli bir şemanın içinden ve sınırlayıcı bir açıdan görülür. Örneğin Türk milliyetçiliğin seyri temel, doğal, hatta kaçınılmaz, öteki milliyetçilikler ise 'temel' sayılanın karşısında ikincil, hatta 'normal' gelişmeleri engelliyen bir anormallik ve tarihi bir süreç olarak tamamlanmaması kaçınılmaz bir hareket olarak anlaşılmaktadır. Yani geçen yüzyıldaki ulusçu çatışmalar bir hiyerarşi içinde algılanmaktadır: Normal ve kaçınılmaz olanla, başarısızlığa mahkum olanlar olarak. Özellikle tarihi olaylar da – günümüzde - herkesin görebildiği bir sonuca vardığından, böyle bir anlatı da kendiliğinden oldukça inandırıcı görünmekte, kaçınılmazlık akla uygun sayılmaktadır.

'Kaçınılmazlık' anlayışı ile dile getirilen yorumlar, çağdaş ulus-devletlerinin tarihçiliğinde alışlagelen bir olgudur. Ulus-devletler döneminde ulusların tarihi bu tür yorumlarla ve düz bir hatta seyreden kaçınılmazlıklarla açıklanmaktadır. Doğal olarak bu anlayış devletin merkezi eğitimiyle beslenmekte, yeniden üretilmekte ve bu tür anlatılar ülke halklarınca en doğal 'öyküler' olarak algılanmaktadır.

Ancak bu yaklaşım eleştirel yaklaşımı sınırlamaktadır. Alternatifler, yanlışlar, kaçırılan fırsatlar, rastlantılar vb., ele alınmamakta, gösterilmemekte; tam tersine olayların seyri, seçmeci bir metot izleyerek 'açıklanmakta', yani haklı, doğru ve 'kaçınılmaz' olanlar kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Bu yöntem, suskunluklar, çelişkiler, tutarsızlıklar, çifte standart, abartılar içermekte ve uluslar arası çevrelerde (günümüzde) saygın da sayılmamaktadır. Böyle bir tarihçiliğin sonunda her milli devlet içinde 'milli tarihçiliğe' dönüşmesi de kaçınılmaz olmaktadır.

1908 olaylarıyla ilgili olarak Rumlardan söz etmenin en büyük zorluğu da bu noktadadır. Rumların kendi 'milli' tarihleriyle Türklerin 'milli' tarihleri bütün bu saydığımız nedenler yüzünden farklıdır hatta karşıttır. Rumlar ve Yunanlılarca milli öyküleri farklı terimlerle dile getirilir, farklı bir uluslaşma seyri algılanır, taraflara farklı roller yakıştırılır, farklı bir önem hiyerarşisi sergilenir ve farklı bir kaçınılmazlık anlayışını benimsenir.

Bundan dolayı araştırmacılar, ulusal anlatılarla doğrudan ilişkili olan olaylarla ilgilendiklerinde, temel bir sorunla karşılaşmaktadırlar: yakın çevrenin ve toplumun önyargıları ve hele duyarlılığı ile. Ulusal söylem yalnız bir 'doğru anlatı' olarak algılanmamaktadır, daha önemlisi bir gurur ve korunması gereken bir kimlik olarak yaşanmaktadır. Tarih yalnız geçmişi araştırmaz, yalnız

eskiyi anlatmaz; daha önemlisi bir kimliği de besler ve korur. ‘Ulusal kimliğin’ tarihi bir yoruma gerek duyması ve böyle bir ‘tarihe’ göndermelerde bulunması kaçınılmazdır. Bundan dolayı farklı olan ve egemen paradigmanın dışındaki yorumlar sorun yaratır. Alışlagelmiş söylemin dışındaki bir yorum kimi zaman hakaret, kimi zaman saldırı sayılması bundan dolayıdır.

Duyarlılıklar ve yasal sorunlar

Ulusal paradigma dışındaki yorumlar, toplumsal duyarlılıktan başka, yasalarla da sınırlanmıştır. Toplumsal duyarlılıkların ve ulusal kimliğin yasalarla korunması ve desteklenmesi ulus devlet mantığı çerçevesinde anlaşılmalıdır. Pek ‘normal’ olmayan, sınırlayıcı, kimi zaman da ifade özgürlüğünü kısıtlayan ve çağın alışlagelen uygulamalarla çelişen aşırı korumacı yasal uygulamalardır.

Bundan dolayı bu tür konuları ele almak ve alışılmışın dışında yorumlarda bulunmak akademik bir uğraş olmaktan çok, tehlikeli bir siyasi eylem alanına sürüklenmek anlamına dönüşmüştür. 1908 süreci ‘Türklük’ ile ilgilidir.

1908 hareketi Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal ile de ilişkilidir. Ancak hem ‘Türklük’ hem de ‘Atatürk’ konusunda sınırlayıcı, yasaklayıcı ve sık sık uygulamaya konan yasalar ve yasaklar vardır. Bu koşullarda,

1908’in kavramsal çerçevesinin ve

‘1908 Devrimi’nin ne anlama geldiği sorusunun irdelenmesi, tarihçiliği aşan, çok dikkat gerektiren bir konudur diyebiliriz.

[3]

Bu yasakların bedelini bilgi edinmek isteyen ve öğrenme hakları kısıtlanan okurlar ve dinleyiciler ödemektedir.

Başka türlü söylersek, kavramlar kargaşasının süregelmesi, 1908 olaylarının değerlendirmesinin, bir yanda, bütün çevrenin ve ülke içindeki bütün katmanlarıyla bir arada ve iç içe ele alınmamış olmasından, öte yanda da, böyle bir girişim için özgür akademik ortamın oluşmamış olmasından dolayıdır. 1

908’in başlattığı süreçte meydana gelen olaylar, günümüzde hala siyasi çekişmelerin, mahkemelerde yargılanmaların, sokaklarda gösteri ve çatışmaların nedeni olmaktadır. Bu ortam 1

908 olaylarının, hala tartışılan, kimilerini heyecanlandıran, insanları kamplara bölen ve

soğukkanlı yaklaşımları sınırlayan bir milli kimlikle de ilgili olduğunu göstermektedir. İçinde olduğumuz bir sürecin tarihçiliğini yapmak siyaset yapmaktan pek farklı olmadığından bu alanda gerçek bir sıkıntı vardır. Benim tebliğim bu ortam göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

1908 süreci ne tür bir 'millilik' taşıyordu?

1908'i milli bir tarihin ilk aşamalarından saymak yaygın bir yaklaşımdır. Zaten (Batının yarattığı) 'Jön Türk' terimi etnik bir gönderme içermektedir. Türk ulusal kimliği ve bilinci Jön Türklerle şekillenmeye başlar. Ama Müslüman olmayan öteki Osmanlı 'milletleri' ile, örneğin 'Rum milleti' ile ne olmuştur? 1908 hareketiyle bir uluslaşma süreci başlamışsa, bu süreç yalnız, diyelim Fransız İhtilali ile olduğu gibi mi olmuştur, yani dil ve din farkı gözetmeden birleştirici mi olmuştur, yoksa tersine, ülke halklarının bölünmesine mi yol açmıştır? Sonuçta 'bölücü' olmuşsa bunun nedeni nedir? Bu bölücülük nasıl değerlendirilir? Başka bir olanak var mıydı yoksa gelişmeler 'kaçınılmaz' mıydı?

Bu soruların önemi, başka durumlarda birleştirici olan milliliğin söz konusu örnekte neden dışlayıcı bir süreç oluşturduğunu sorgulamasıdır. 1908'deki Rumlarla da ilişkili dışlayıcı pratiğin sorumluluğu 1908'i yapanlarda mı idi, yoksa bir birliğe katılmak istemeyen, öteki 'milletlerde' mi idi – Arnavutlarda, Ermenilerde, Kürtlerde, Rumlarda, Araplar'da mı? Ne oldu da hepsi ayrılmak istedi? Ayrılmak istemeyenleri hiç mi olmadı? Ama 'sorumluluk' da ne demektir? Daha önemlisi, o yıllarda - bugün 'Ötekiler' dediğimiz o gruplar - neden çıkıvermişti ortaya? Eğer 1908'de birlik sağlanmamış ve milletler kendi inisiyatifleriyle farklı yollarını seçmişlerse bu neden böyle olmuştur? Osmanlı ülkesi bir 'milli' ya da 'burjuva devrimiyle' birleştirici olacağına neden parçalanmaya devam etmiş, sonunda çözümünü 'uyum sağlamayanları' tehcir ve nüfus mübadelesiyle ülkeden uzaklaştırmada aramıştır?

Yirminci yüzyıl tarihçiliği bu tür soruları sormadı ama sorması da olanaksızdı. Çünkü son yıllara kadar uluslar, varlıklarının tartışılmasına gerek duyulmayan bir veri olarak anlaşılırdı: Tarih içinde hep var oldukları varsayılan farklı uluslar kendi ulus-devletlerini kurmak için savaşmışlardır, denmiştir. Yani uluslaşma olayı öz ile ilgili 'doğal' ve 'kaçınılmaz' bir gelişme olarak algılanırdı. Osmanlı sınırları içinde '*var olan* milletler ayrılıp kendi devletlerini kurmuşlardır' söylemi son yıllara kadar çok doğal sayılırdı.

Oysa bugün uluslaşma olayının ezelden beri var olan ulusların 'uyanışı' olmadığını, ulusların bir konstrüksiyon olduğunu biliyoruz (en azından, akademik çevrelerde bunu söylüyoruz). Bu konstrüksiyonun seyri ve sonucu, bir 'öz' söz konusu olmadığı için, bir kaçınılmazlık temelinde önceden bilinemezdir. Sonucu konjonktür ve insan algılamaları belirler. Artık 'Osmanlılık (kısmen bile olsa) neden bir uluslaşmaya dönüşemedi?' sorusunu sorabiliriz ve sormak zorundayız. Birleştirici ulusal kimlik neden bu denli bir kopmayı, dışlanmayı, bölünmeyi doğurmuştur, neden uluslaşma daha kapsayıcı olmamıştır, sorularını sorabiliriz.

'Osmanlı sınırları içindeki farklı milletlerin her biri kendi milli yolunu seçti ve kendi ulusal projesini geliştirdi' söylemi pek yararlı değildir. Çünkü böyle bir açıklama önceden 'milletleri' veri olarak kabul eden bir yaklaşımdır. Osmanlı toprakları içinde kapsayıcı (inclusive) bir ulusal kimlik neden gelişemedi sorusuna yanıt vermemektedir. Osmanlı devleti dağılırken gayri Müslimler dışında Arnavutlar, Araplar, Kürtler de 'ayrılma' isteği sergilemişlerdir. Dışlayıcı bir uluslaşma projesi görünümü veren 1908 olayına bu nedenden dolayı daha yakından bakmak gerekmektedir.

Dışlayıcı milli projenin üç açıklaması

1908 sürecinin birleştirici olamayışının bir açıklaması, çok geç kalınmış olması olabilir. Farklı din ve dil gruplarını tatmin edecek uygulamalar Tanzimat (1839), Islahat (1856) ve en azından Birinci Meşrutiyet'le (1876) gerçekleşseydi belki Osmanlı halkları (milletleri) kendi milli programlarını geliştirmeye girişmezler böylesine bölünmezlerdi. Yani 1908 olayı bir uzlaşmayı amaçlamış ama geç kalmıştır, denmektedir.

[\[4\]](#)

Uluslaşmanın birleştirici olmamasının ikinci bir açıklaması, 1908 hareketinin ilk baştan ve hiçbir aşamada birleştirici olma niyetinin olmadığıdır. Ülke içinde bir uzlaşma ile bir arada yaşamayı amaçlanmamış olması, bu tür çağdaş bir ulus devlet kurmak istenmemiş olması, ve bunun

yerine yalnız bir kesimin, ve bu kesim içinde gönüllü asimile olmak isteyenlerden oluşan bir devlet ve ülke yaratmak istenmiş olması da başka bir açıklamadır. Siyasal alanda egemen kesimin temel isteği, özellikle din (somut olarak, Müslümanlık) birliğine dayanan ve sonra dil birliğini amaçlayan bir 'Türklük'ü yerleştirmek olmuştur. Bu projede dinin temel sayılması ve Müslüman olmayanların dışlanması, bu 'uluslaşmanın' çok özel olduğunu göstermektedir: 'dine dayalı ulus' kavramı kaçınılmaz olarak Osmanlılık ortamında birleştirici olamazdı.

[5]

Zaten Yusuf Akçura 1904'de *Üç Tarz-ı Siyaset* ile 'birleştirici' Osmanlılığı ve ikinci derecede 'birleştirici' İslamcılığı gerçekçilik adına reddetmişti. Siyasal proje olarak geriye (bugün hala yasalarla korunan) 'Türklük' kalıyordu. 'Milli' diye nitelenen bu projede, o zamanın anlayışına uyularak, samimiyetle olmasa da o günlerde Osmanlılık ve İslamcılık adına 'bizden' sayılanlar ya önemsiz sayılmış, görmezlikten gelinip yok sayılmış, ya da düşman sayılmış, dışlanmış ya da yok edilmiştir. Yani yeni 'milli' projede Osmanlı tebaanın büyük bir kesimine yer verilmemiştir. Sürecin sonunda bu 'Ötekiler' çeşitli maceraların nihayetinde modern Türk devletinde yer almayınca da, öngörüler, en doğal bir biçimde doğrulanmıştır. Yani bu mantıkta bir *self fulfilling prophesy*

(kendini kanıtlayan kehanet) durumu görüyoruz. Önce birileri ön yargılarla dışlanmışlar, toplum dışına itilmişler, sonra da sonuçlara bakıp bu 'dışlanma kararının' ne denli isabetli olduğuna karar verilmiştir.

Din temeline dayalı bu proje, 1940'larda gördüğümüz türde bir kaba ırkçı proje olmamakla birlikte, asimilasyon yönündeki baskıları ağır olan bir uygulamaydı. Ulusal birliğin bir kültür, inanç, kader birliği olarak el alınması ne kadar anlaşılır olursa da, bu birliğin zorla ve var olan farklılığı yok varsayarak sağlamaya çalışmak pek semere vermemiştir. Sonunda dışlama, tehcirle ve zorunlu mübadeleye varmıştır.

Türkiye'deki Rumlar'ın Eylül 1908 tarihinden başlayarak Jön Türkler konusunda güvensiz olduklarını gösteren metinler bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) politikalarının berisinde gayri Müslim cemaatlerini yok etmeye yönelik bir Türkleştirme niyetinin bulunduğu 1908 yılının sonunda söylemeye başlamışlardı. Bu görüşlerini Jön Türk liderlerinin 'artık siz/biz var olmayacak, hepimiz Osmanlı olacağız' gibi sözlerine dayandırıyorlardı. Yani bu 'birlik' söylemi bir kimliğin reddi gibi algılanıyordu.

[6]

En sık duyulan üçüncü açıklamadır: bölünmüşlüğe neden olan, 'öteki' olarak algılanan milletlerin nankör, aşırı milliyetçi, bağınaz tutumları ve yabancı müdahalelerin etkileridir. Böyle bir

açıklama, ne nankörlüğün, ne aşırı milliyetçiliğin vb., ne de yab

ancı etkilerin neden böylesine uygun zemin bulduğunu açıklamadığı için pek yararlı olmuyor. Böyle bir açıklama peşin olarak 'suçu' karşı tarafa atan bildik 'biz iyiyiz, ötekiler kötüdür' yaklaşımdır. Özellikle

1908

sürecinde Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan 'bütün Rum milleti' ile 1830'da kurulan Yunan Devleti arasında birebir bir ilişkinin kurulması dışlanmayı kaçınılmaz kılmıştır. 'Rum milletinin' bir bütün olarak 'Yunan' sayılması ve eşit Osmanlı vatandaşı sayılmaması, Rumların Yunanlılaşmalarını hızlandırmıştır. Hele ana dilleri Türkçe olan ama Hıristiyan Ortodoks olan Karamanlıların bile dinleri yüzünden dışlanmaları, bu 'milli' projenin ne denli din temeli üzerinde oluşturulduğunun (ve bu yüzden birleştirici olamayacağını) bir işaretidir.

[7]

1908 hareketi neden dışlayıcı olmuştur?

Birinci Jön Türk hareketinin ve taraftarlarının özellikleri şöyle özetlenebilir: 'Demokratik' ve sivil kimselerdir, Osmanlıcılardır, Gayri Müslimler bu harekete katılır. Müslüman olmayan burjuvazi ile işbirliği gözetilir. O zamanlar dile getirilen Gayri Müslimlerin birçok şikayeti haklı görülür. Üyeler arasında Prens Sabahattin'in görüşleri etkilidir.

İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ise – ki sonunda etkili olan bu kesim olmuştur – bir asker ve küçük memur hareketidir. Merkezi Selanik'tir: 'Osmanlı Hürriyet Cemiyeti.' O dönemde bu yöre milliyetçi çatışmalar yüzünden savaş halindeydi, 'komitacılık' ve siyasi değil, 'askeri' anlayış yaygındı. Yöredeki askerler Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altında kalmıştı. 'Türkçü' milli iktisat, ordu diktası, hukukun göstermelik olması, korporatist anlayış ve 'devletin' (halkın değil) savunulması anlayışı yaygınlaşır ve egemen olur. [8]

Bu gelişmeler göz önüne alındığında 1908 sürecinin de ne olduğu ve hele ne olmadığı daha iyi anlaşılır olmaktadır.

1- Burjuva hareketi değildir çünkü İTC burjuvaların dışlandığı bir asker ve memur hareketi olarak gelişir. Zaten din farkı var 'nedeniyle' burjuvaya karşı olan bir burjuva hareketi anlamsız bir açıklamadır.

2- 1908 süreç uluslaşma olayı sayılsa bile bu uluslaşma çok özeldir, din savaşlarını anımsatmaktadır. Çünkü 'ulusal kimlik' din temelinde algılanmakta, bir din grubu (gayri Müslimleri) dışlanarak kurulmaktadır. Yeni devlet bir dinin (İslam'ın) temeli üzerinde bina edilmektedir. Başka ülkelerde görülen uluslaşma hareketlerinin aksine ülke içindeki yurttaşlar (yaklaşık % 25'i) düşman sayılmaktadır. Gönüllü ve (güya) sivil olan bir vatandaşlık anlayışı hukuken vardı ama bu, önce yurttaşların kendi din grubundan çıkıp başka bir din grubuna geçtikten sonra var sayılmaktadır. Aslında bu bir Türklük projesi de değildir. *İleride* Türklüğe dönüşecek bir Müslümanlar birliğidir. Birleştiriciliği İslam bayrağı altındadır. Ancak ilerde başka bir bayrağın, Türklük bayrağının, bu İslami bayrağın yerini alacağı, bu projeyi yürütülenlerin aklında işin başından beri vardı. Yani dışlayıcı anlayış bu olayın en başından vardı.

3- İTC demokratik de değildir. Parlamento ve seçimler, İTC diktasının yer etmesi için araç olarak kullanıldı. Yalnız gayri Müslim vatandaşlar değil, bütün vatandaşlara güven sınırlıydı. 'Jön Türklerin başaramadıkları, yöreye, dine ve cemaate dayalı kimliklerin aşılması için yeni siyasi bir kimliği oluşturamamış olmalarıdır... Siyasetlerindeki çelişkiler gayri Müslimler arasında güvensizlik yaratmışlardır. Rejimi İslam temelinde sürdürüp laikliği savundular, Türklülüğü savunup, Osmancılığı vaaz ettiler, hürriyeti vaat edip siyasi baskıyı uyguladılar, emperyalizmi suçlayıp imparatorluklarla işbirliğine girdiler.' [9]

4- İTC, kendine meşruiyet zemini sağlamak için Cemiyeti 'milletin' çıkarını savunan güç olarak sundu. 'Millet' kavramına getirdiği tanım ilginçtir: bu millet ancak Müslüman'sa anlamlı olmaktadır. Gayri Müslimlerin dışlanması bundan dolayı çok işlevlidir. Müslümanlardan oluşan Osmanlı subaylarının 'milletin' yegane temsilcisi olabilmesi için 'milletin' de yalnız Müslüman olması gerekli görüldü. İktidarlarında ortak istemediler. Aksi durumda siyasette egemen olan grubun içinde ayrı dinden olanların da katılması gerekecekti (Birinci İTC'nde olduğu gibi). Askerler meşruiyeti İslam'da aradılar.

5- Bu yaklaşımlar kimilerine ekonomik çıkar da sağladı. Milli iktisat, milli burjuvazi yaratmak gibi siyasi projelerin yürürlüğe girmesi ile gayri Müslimlerin servetlerine ve taşınmaz mallarına – tehcir ve göç ettirme ile – el konulması bir arada yürütüldü.

6- 1908 sürecine bu açıdan bakıldığında, İTC'nin bir milliliği kurmak için öteki millilikleri yok etmesi gerektiğinin gereğini duyduğunu söyleyebiliriz. Bu sosyal Darwinist anlayışın Osmanlıcı anlayışla ve birinci dönem İTC ile bir karşıtlık içinde olduğu açıktır. Bu hareketin ve gözetilen kimliğin, 'dışlayıcı' olmamaya çalışan Osmanlılıkta rastlanan laiklik ile de ilgisi yoktur. Tam tersine din, 'kabul edilebilir' kimliklerin temel kıstası sayıldı.

7- Bu siyasetin kapsayıcı bir uluslaşmaya dönüşemediğinden uzun sürede pek işlevli olmadığı görülecektir. Hele gayri Müslimler için tam bir yıkım oldu. Millet tanımının dışında kaldıklarından devlet korumasının da dışında kaldılar. Bu sürecin en önemli ve kalıcı sonucu Osmanlı toprakları içinde nüfus yapısının temel bir değişikliğe uğraması oldu. Nüfusun yaklaşık % 25'i dolaylarında olan gayri Müslimler hemen hemen %1'e düştü. Ülke nüfusu %99 Müslüman oldu. Projenin İslam temelli olduğu bu sayılardan da belli olmaktadır.

8- Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında 1908 hareketinin çağdaşlaşma ve yeni bir 'muhayyel cemaat' kurma çabası sayılacak Tanzimat'ın (yani Osmanlılık'ın) karşısında bir hareket olarak da görülebilir. Türklük adı altında ve din ayırımına dayanan eski rejim yeniden – ama bu kez çağdaş bir söylemle – kurulur gibidir. Sürecin din savaşı anımsatması da bundandır.

9- İTC'nin kimlere karşı olduğuna bakıldığında kimliği ve hedefi daha iyi anlaşılır: Osmanlıcı Saray'a, gayri Müslimler'e, halk oyuna dayanan Meclisi Mebusan'a ve ilk dönem İTC aydınlarına, örneğin Prens Sabahattin gibi 'Öteki'ne açık aydınlara.

1908 hareketinin kuramsal çerçevesini özet olarak çizmek için Michael Mann'ın görüşleri yardımcı olabilir [\[10\]](#) . Bir makalesinde şunları yazmaktadır. Bir ülke içinde ve yöneticilerinde millet algılaması farklı olabilir. Bazen bazı vatandaşlar peşin olarak yabancı, çok farklı, tehdit, düşman vb. olarak algılanır. Bu durumda bu vatandaşlar dışlanır. Çünkü 'halk' kavramının dışında görülürler. Ya da 'halk' tanımına verilen tanım dolayısıyla böyle dışlayıcı bir durum doğar. M. Mann bu halk anlayışına 'organik halk' (organic people) demektedir. Bu aynı halk, bu şekilde algılanmadığı durumlarda, her ne kadar farklılık sergilese de vatandaş olarak kabul görebilir. Yani 'halk' algılamasında 'tabakalaşma' ya da farklılaşma kabul edildiğinde (stratified people) devletin de tutumu bambaşka olur. Bu ikinci durumda devlet farklılıklar sergileyen ve yarışma içinde olan taraflar arasında dengeleyici ve barıştırmacı bir rol üstlenir. Yazara göre, Osmanlı devletinde elit tabakalar arasındaki çatışmaya cemaatler ve etnik gruplar arasında çatışmalar havası verilmiştir. Halk kitleleri de bu yönde kışkırtılmıştır. Bu da bir tür 'milliyetçilik' olarak ileriye sürülmüştür.

'Dışlayıcı milliyetçi model' diye anlatmaya çalıştığım proje bu paragrafta oldukça açık bir biçimde özetlenmiştir. Bu gelişmelerin ancak böyle seyredeceğini savunmak, başka alternatiflerin bulunmadığı söylemek ve bütün gelişmeleri bir 'kaçınılmazlık'la, yani bir tür alinyazısı ile açıklamaya çalışmak inandırıcı olmamaktadır. Toplumlar ve yöneticiler sürekli seçimler yapar ve rastlantılar da bu kararlarda bir rol oynar. İTC'nin ilk döneminde egemen olan kadro bu örgüt içinde egemen olup askeri kanat ikinci planda kalsaydı, gayri Müslimlerin de uluslaşma projesinde yerleri de farklı olabilirdi. [11] Geçmişe eleştirel ve tarafsız bir anlayışla yaklaşmak ise ancak olaylara 'kaçınılmazlık' açısından bakmamakla sağlanabilir.

Jön Türk 'paradigması'

Jön Türklerin 1908'deki siyasi davranışları belli bir anlayışın ürünüdür. Bugün, olaylara mesafeli yaklaştığımızda bu anlayış daha iyi görülmektedir. İTC'nin paradigması şöyle özetlenebilir.

1- Dönemin temel çelişkinin ya da sorununun etnik/milli olduğuna inandılar. Milli dava, milliyetçilik vb. gibi söylem bu anlamdaydı. Yani milletlerin ve milli devletlerin çatışması ön plandaydı. Ama bu görüş bununla sınırlı kalmıyordu. İnsan grupları, yani siyasi ve toplumsal olayların aktörleri de bu paradigmanın içine yerleştirildi. Kavga bir Türk, Ermeni, Rum, Bulgar, İngiliz, Rus vb. kavgası olarak algılandı.

2- Bu projede taraflar böyle algılanınca düşüncenin temelinde artık stereotipler egemendi demektir. Bunu zamanın söyleminde gayet açıkça görebiliriz. Rumlar konusuyla sınırlı kalarak o dönemde kullanılan sıfatlar ve yargıları düşünelim. 'Gayri Müslimler ya da Rumlar ekonomide ve ticarete egemendi' söylemi tipiktir. 'Bazı Rumların' ekonomide güçlü olduğu tabii ki doğrudur. Bu söylemden yola çıkılarak ekonomide egemen olanların gücüne karşı çıkılmadı (neden karşı çıkılması gerekiyordu sorusu bir yana!), genel olarak 'Rumlara' karşı çıkıldı. Tabii ekonomide gayri Müslimlerin çok küçük bir yüzdesi söz sahibiydi. Aynı gayri Müslimlere başka bir açıdan baktığımız zaman görünen şudur: O zamanın sınırlı sanayi dalında işçi olarak çalışanların %60'ı Rum, %15 Ermeni ve %10'u Yahudi idi. Yani gayri Müslimler 'işçi sınıfıydı' da demek olanaklıdır; işçi sınıfının %85'ini oluşturuyordu. Yani İTC işçi sınıfına karşıydı da denebilir. [12] Bu paradoks milli paradigmanın çelişkilerinin bir örneğidir.

3- 'Rumlar' gibi bir genellemenin bir stereotip olarak egemen olması olayların belli bir milli anlayışın dışında ele alınamamasına neden olmuştur. Buna en temel bir örnek, Rumlar arasında, kapsayıcı bir Osmanlılık anlayışı içinde Osmanlı vatandaşı olarak yaşamak isteyen Rumların varlığının 'unutuluyor' olmasıdır. Bu yaklaşıma paradigmaya uymayan olayların sessizlikle geçiştirilmesi de denebilir. Örneğin bu dönemde Rumlar arasında 'Yunan-Osmanlılığı' diye çevrilebilecek bir siyasi hareket oluşmuştu. Amaç ne Osmanlıdan ayrılıp milli devlet kurmaktı ve hele ne de Osmanlı Devletini yıkmaktı. Amaç farklı etnik cemaatleri bir arada yaşatmaktı. Bu hareket yaşatılmadı. Pek araştırılmadı da. Çünkü ne Türk ne de Yunan milli paradigmasına bir türlü uydurulamadı. Sessizlik en kestirme çözümdü. [13]

4- Milli paradigmanın eksikliklerinin başka bir örneği, Rumların 'hasım' ekonomik platformlar oluşturdukları düşüncesiydi. Oysa bazı araştırmacılara göre, 1830'lardan başlayarak, Rum tacirler Batı Avrupa tacirleri ile çatışma ve yarışma içindeydi. Yani inanılanın tam tersine, çatışmada Rum tacirler Osmanlı toplumundan yanaydı. Oysa milli Türk tarihçiliği bu süreci bir Türk olan/Türk olmayan stereotipi temeli dışında çok ender ele almıştır. [14]

5- Milli paradigmanın göremediği, Rumların 1908 sürecinde, özellikle Balkan Savaşlarına kadar, İkinci Meşrutiyet olayına çok farklı yaklaştıklarıdır. Kimilerinin parlamenter bir sistemden çok ve iyi sonuçların elde edileceği beklentisi vardı. Rumların arasında görüş birliği yoktu. 1908'in parlamentosundaki 27 Rum milletvekillerinden kimileri Jön Türklerden yanaydı (E. Emanuilidis), kimileri Patrikhane ile işbirliği içindeydi (P. Kosmidis) - bu sürede Patrikhane ile Yunan Devleti arasında da anlaşmazlıklar vardı – kimileri Prens Sabahattin'den yanaydı (G. Skalieris), kimileri de 'Yunan-Osmanlılığı'ndan yanaydı (G. Honeos). [15]

Gayri Müslimlerin dışlandığı 1912 seçimlerinden sonra Rumların umutları sönmeye yüz tuttu. Yalnız Müslümanların 'Osmanlı' sayıldığı görülmeye başladığında 'kendi kendini kanıtlayan kehanet' (self-fulfilling prophesy) doğrulanmaya başladı, Rumlar gerçekten güvenilmez olmaya başladı. Bu arada elimizde güvenilir veriler olmadığı için sıradan Rumların bu dönemde ne düşündüğünü belki gelecekte de tam olarak bilemeyeceğiz. Ama milliyetçi hareketin bir aydın hareketi olduğu düşünülürse, bu halk kesimi içinde 'masumların' pek çok olduğunu düşünmek pek yanlış olmaz herhalde.

Milli/milliyetçi paradigmanın güçler dengesi kavgasında egemen olmaması durumunda siyasi ve toplumsal olayların nasıl bir seyir izleyeceklerini kesinlikle söylememiz olanaksız. Ama en azından günümüzde, her şeyin milli tarihçiliğin basit söylemi çerçevesinde cereyan etmemiş

olduğunu söylememiz olanaklıdır. Hatta geçmişi, bugünü ve yarını daha iyi anlamamız için şablon dışı yaklaşım gereklidir de.

Sonuç yerine bazı düşünceler ve sorular

1908 olayına sahip çıkma biçimine baktığımızda, ulusların tarih-kimlik ilişkisi konusunda da bilgiler edinmekteyiz. Bir olaydan kazançlı çıktıklarını görenler – bu kazanç gerçek ya da hayali olabilir – olaya anlam ve değer atfederken, tersini algılayanlar farklı davranmaktadırlar. 1908 süreci birileri için ‘olumlu’ bir ‘millileşme’ sayılabilir. Başka ‘milli’ bir grup için aynı olay ‘olumsuz’ bir gelişmedir: dışlayıcıdır, baskıcıdır, vb. Bu sürecin aktörleri bir taraf için kahramanken öteki taraf için hiç de öyle olma

yab

ilir. Bir taraf için

1908 süreci ‘çağdaşlaşma’ ve ‘batılılaşma’ ile ilişkili görülürken, Rumlar açısından aynı olay bir toplumsal geriye gidiştir: cemaatine karşı haksız bir eylemdir.

1908 olayı ve süreci ‘milli’ bir anlatı (paradigma) içinde kaldıkça ancak yerel bir yorum geçerliliği taşıyacaktır, yani sınırlı kalacaktır. ‘Ulus’ dışı öteki parametreler görülmeyecektir. Milli paradigmanın dışına çıkmak, bu 1908 sürecinin bir millet için önemine değil, genel olarak ‘herkes’ için neleri değiştirdiklerine bakmak demektir. O zaman yarar/zarar hesapları ve olumlu/olumsuz yorumlar farklılaşacaktır.

Özellikle ‘kaçınılmazlık’ anlayışı aşıldığında ve erişilen duruma bakarak sonuçlar çıkarılmadığında, 1908 hareketinin ne olmadığı konusunda önemli sonuçlara varılabilir. Örneğin bu sürecin, a) bir halk devrimi, b) bir burjuva devrimi, c) bir batılılaşma ve modernleşme hareketi olduğu görüşü yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir. d) hatta ‘ileri’ bir uluslaşma hareketi

olduğu da sorgulanabilir.

Rumların (ama öteki etnik ve dini cemaatlerin de) dışlanarak sonradan kurulacak olan ulus devlet içinde yer alamamalarının da göz önüne alındığında, 1908 süresinde başlatılan ve denenen uluslaşma projesinin pek başarılı olmadığı, tersine 'hayali cemaati'nin çok sınırlı tahayyül edilmiş olduğu sonucu da çıkarılabilir. Sonunda bir ulus devletine varılmış olması, yukarıdaki yargıyı yanlış kılmaz. Çünkü 'kaçınılmazlık' reddedildiğinde farklı alternatiflerin daha başarılı sonuçlar verebileceği görülebilir.

1908'in hemen sonrasında yaşanan maceracı yayılmacı savaşlar (Büyük Mefkure), tehcirler, hemen arkasından nüfus değişimi olarak bilinen etnik arındırma, bu uluslaşma projesinin çok dışlayıcı olduğunu göstermektedir. Böylesine bölücü bir projenin bir tür uluslaşmaya yönelmekle birlikte, din ağırlıklı cemaatçi bir eğilim sergilemektedir.

Bugün de, özellikle 'azınlık' sayılabilecek gruplarla bu dışlayıcı eğilimin süregeldiği görülmektedir. Sıradan vatandaşı dışlayan, ulusal bir uzlaşmaya yabancı bu eğilimin 1908 anlayışının bir mirası olabilir. Yani

1908 deneyimi yerine başka bir yaklaşım o dönemde egemen olsaydı (önerilmiş ama kabul edilmemiş olan Prens Sabahhattin'in görüşleri örneğinin), belki bugün bu topraklarda çok farklı ve çok daha renkli bir nüfus var olacaktı. Belki farklı nüfustan da önemlisi, Osmanlı geleneğinden de ivme kazanarak, çok daha uzlaşmacı, farklılığa tahammüllü ve Öteki'nden fazla rahatsız olmayan bir toplum yaratılmış olacaktı.

Bu tebliğin başlığındaki sorunsala dönersek, Rum milletinin 1908 ile ilişkisi için şu söylenebilir. O tarihe kadar ve özellikle Tanzimat'tan sonra, o zamanın koşullarının getirdiği eksikliklere rağmen, Rumlar 'vatandaş' statüsündeydi.

1908 sürecinde ve sonrasında, önce güvenilmeyen, sonra istenmeyen ve nihayet çeşitli yöntemlerle sınır dışı edilen bir cemaate dönüştüler. Rumların asimilasyonu bile ciddiyele düşünülmedi. Ülke dışına çıkarılmaları tek çare sayıldı.

Bu gelişme ise, hayatın sunduğu olanaklarından yalnız bir tanesi olduğu, yani başka alternatiflerin olamayacağı anlayışı 'kaçınılmazlık' metaforu ile savunulmaktadır. Oysa bu anlayışın mantığı yalnız bir ulusçu paradigma içinde geçerlidir. Bu paradigma reddedildiğinde 'Rumlar' denen 'hayali' bütünün geçmişte bir milliyetçi konstrüksiyon olmuş olduğu - ve bugün de öyle olmaya devam ettiği - herkesi kapsayan' bütünsel böyle bir kategorinin aslında var olmadığı ve yalnız farklılıklar sergileyen bireylerin var olduğu görülür.

Konuşmama kişisel bir not ile son vereyim. Ankara doğumluyum. Şu an bu konuşmayı yaptığım Siyasal Bilgiler Fakültesinin bu salonunda birkaç yıl önce, ileri bir yaşımda, siyaset bilimi dalında doktoramı savunmuştum. Etrafta şu an yaşlılarım olan hocalarımı görüyorum. Bütün bu rastlantılar beni duygulandırıyor. Rum'um ve Atina'da yaşıyorum. 1908 dönemindeki algılamalar daha evrensel, daha ekümenik, daha az dışlayıcı olsaydı belki ikametgahım Türkiye olurdu diye düşünmeden edemiyorum. Kendimden verdiğim bu örnek, Rumların görüşlerinin bir ip ucu sayılabilir.

[1] Bu tür bir yorumun günümüzde savunulması (bir etnik grup = bir sınıf) Nazi'lerin Yahudi anlayışını çağrıştırdığından, hele akademik bir ortamda, pek olanaklı değildir.

[2] Bu 1908 konferansı sırasında, güncelle de ilişkilendirilen bazı hamasi 'milli' konuşmaların heyecanlı alkışlara neden olması bu eski simgelerin geçerliliğini ve önemini göstermektedir.

[3] Yasal yasaklamaların tarihçiliği ne denli sınırlandırıldığını göstermek için bir olayı hatırlatmakta yarar vardır. 'Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı' adlı sözlü tarih çalışması Yunanca'dan çevrilip İletişim yayınlarınınca yayınlanınca (2001) kitapta suç unsuru görülmüş çevirmen bir yıl üç ay hapse mahkum edilmiştir (5816 yasaınının 1/1 ve 2/1 maddeleri). Bu kitabın editörlüğünü ben yaptım ancak yayıncı ve editör suçlu görülmemiştir. Bu davada Yunanlıların bazı Türkler için söyledikleri 'hakaret' sayılmıştır. Yani şu anda, bu tebliğ çerçevesinde Yunanlıların 1908 konusunda ne dediklerini söylemem de suç sayılabilir. Dolayısıyla yürürlükteki yasaklar yüzünden bu kongrede konumuzla ilgili Rumların her dediğini serbestçe söylemek olanaklı değildir.

[4] Bu konuda bkz: Şükrü Hanioğlu. 'Osmanlı Çöküşü ve Günümüz Kürt Sorunu', Zaman Gazetesi, 22,23/11/2007: '[On dokuzuncu] asrın başında Osmanlı düzeninde devrim yaratabilecek değişikliklere asrın ikinci yarısında "hakkın geç teslimi" olarak neredeyse omuz silkinmiştir. Milliyetçiliğin olağanüstü ivme kazandığı bir dönemde yalın "dinler arası eşitlik" adımı yöneltildiği kitle tarafından gecikmiş olduğu kadar istenilen sonuçlara ulaşmayı sağlayamayacak bir siyaset olarak mütalâa olunmuştur. Aynı şekilde asrın başında değişik Osmanlı anâsırı içinde ciddî sayıda taraftar bulabilecek, askerî sınıfı değil herkesi kapsayan "Osmanlı" üst kimliği asrın ikinci yarısında Müslüman Arnavutlar tarafından dahi bir asimilasyon, üstü kapalı "Türkleştirme" siyasetinin reddedilmesi gerekli aracı olarak yorumlanabilmiştir... Burada önemli olan, marjinal grupların toplum içi siyasete hakim olmalarıdır. Yoksa aşırı milliyetçi gruplar her toplumda vardır ve var olacaktır. Mesele bunların ortadan kaldırılmaları değil, toplumun aslî sözcüleri haline gelmelerinin önlenmesidir.'

[5] Ahmet Ağaoğlu'nun (Agayef) 1914'de yazdıkları o zamanın 'milliyetçi' görüşlerini göstermesi açısından istisna değil, tipiktir: 'İslamiyet Türkün dinidir din-i millisidir kavmisidir... Türkçüler İslamiyet'i bir din-i milli, bir din-i kavmi addediyorlar... İslamiyet ne kadar inbisat (yayıma) bulursa, ne kadar yükselirse, ne kadar teali ederse Türklüğün de o nisbetde inbisat bulacağına, teali edeceğine Türkçüler kanidirler... Kavmiyetçiliğin şerait-i esasiyesinden birisi de vicdan-ı milliyi şuuri bir hale getirmektir. Vicdan-ı millinin de esasatının birisi de İslamiyettir. Bknz: İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında*, Dergah Yayınları, 2005, s. 3006-307.

[6] Bknz: Mihail Roda, *Pos i Germania Katestrepse ton Ellinismo tis Turkias* (Almanya Türkiye'deki Yunanlıları Nasıl Yok Etti), Atina: 1978.

[7] Bu konuda *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1'de, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* adlı çalışmada (İletişim 2001) birçok makale bulunabilir. Özellikle Selçuk Akşin Somel'in 'Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1919)' adlı makalesi Müslüman olmayanları dışlayan algılamaları sergilemesi açısından yararlıdır. Rumlar arasında 'Osmanlıcı'

olan ve Yunan milliyetçiliğine açık olmayan görüşlerin varlığı için H. Millas'ın 'Yunan Osmanlılığı' adlı yazısına bkz.:
Geçmişten Bugüne Yunanlılar
, (İletişim, 2003).

[8] Bu gelişmeler için bkz: Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi, İstanbul: 1987; Suavi Aydın, 'İki İttihat-Terakki: Zihniyet, İki Ayrı Siyaset', *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1'de, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* adlı çalışmada (İletişim 2001).

[9] Bknz: M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton and Oxford: 2008, s. 202 ve 209.

[10] Bu konuda bkz: M. Mann, 'The Dark Side of Democracy: The Modern Tradition of Ethnic and Political Cleansing', *Democracy, Liberalism and War: Rethinking the Democratic Peace Debate* adlı yapıtta, edit. Tarak Barkawi ve Mark Laffey Boulder, Colorado: Lynne Rienner Press, 2000.

[11] 'Kaçınılmazlık' anlayışının ne denli anlamsız olduğu Hitler ve Naziler olayını anımsadığımızda anlaşılmaktadır. Yahudilere yaptıkları 'kaçınılamazdı', ve 'hele olmasının dışında başka bir alternatif yoktu' demek, insan iradesinin, eğitiminin ve hele bütün siyasi mücadelelerin anlamını da yok etmektedir; 'kader' egemenmiş gibi olmaktadır.

[12] P. Dumont, 'Jön Türk Devriminden hemen önce Osmanlı işçi sınıfı', *19uncu yüzyılda Balkanlarda Endüstri Devrimi* adlı eserde (Yunanca), Atina, 1980.

[13] Bknz: H. Millas, 'Yunan-Osmanlılığı', *Geçmişten Bugüne Yunanlılar* adlı kitapta, İletişim, 2003.

[14] Örneğin bkz, D. Kitsikis, *Yirminci Yüzyılda Yunan-Türk Karşılaştırmalı Tarihi* (Yunanca), Atina, 1978. H. Millas, Yunan Ulusunun Doğuşu, Atina, İletişim: 1994, ss. 231-234. T. Timur,

Osmanlı Çalışmaları

, Ankara, V Yayınları: 1989, s. 14. Ş. Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914, İstanbul, Gerçek, s. 181.

[15] Bknz: Th. Veremis, Yunan-Türk İlişkileri (Yunanca), Atina: Sakula, 1991.